

HAZAR DENİZİNDE YENİ STATÜ VE BEKLENTİLER

Burak Çalışkan

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Çalışkan, Burak. "Hazar Denizinde Yeni Statü ve Beklentiler", İNSAMER, 08.07.2020.

 Analiz

Coğrafi olarak dünyanın en büyük gölü kabul edilen, tarihî süreç içerisinde deniz olarak nitelendirilen Hazar, 1991 yılına kadar Rus Çarlığı/SSCB ve İran arasındaki ortak bir alan olarak değerlendirilmiştir. Ancak SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını kazanması, Hazar'ın siyasi coğrafyasını da köklü bir şekilde değiştirmiştir. Bu tarihten itibaren Hazar'a kıyıdaş devletlerin sayısı ikiden beşe yükselirken, bölgenin hukuki statüsü tartışmaları da başlamıştır. Enerji denizinin hukuki statüsü, komşu devletler arasındaki temel bir anlaşmazlığa dönüşmüştür. Hazar'ın jeopolitik ve jeoekonomik önemi, sınırların belirlenmesi konusunda farklı tezleri gündeme getirirken, bölgedeki kaynakların işletilmesi de uzun süre ertelenmiştir.

Hazar'ın hukuki statüsüne dair yıllarca devam eden müzakereler, 12 Haziran 2018 tarihinde

Kazakistan'ın Aktau şehrinde gerçekleştirilen 5. Hazar Ülkeleri Devlet Başkanları Zirvesi'nde belirli bir noktaya getirilmiştir. Hazar Havzası'nın çevre, güvenlik, ulaştırma, ekonomi ve diğer alanlardaki iş birliği imkânlarının görüşüldüğü zirvede, kıyıdaş beş devlet Hazar'ın hukuki statüsünü büyük ölçüde belirleyen metin konusunda anlaşmıştır. Ayrıca Hazar'da çatışmaların önlenmesi, organize suç ve terörizmle mücadele ile sınır güvenliği gibi alanlarda iş birliğini amaçlayan protokoller de imzalanmıştır.

50 milyar varil petrol ve 8,4 trilyon metreküp doğal gaz rezervinin olduğu tahmin edilen enerji denizinde, bu uzlaşıyla birlikte yeni bir süreç başlamıştır. Buna göre Hazar'ın yüzey kısmı ortak kullanılacak, dip kısmı ve kaynakların bulunduğu alanlar, kıyıdaş devletler arasında uluslararası hukuk temelinde taksim edilecektir. Bu noktada Hazar, ne deniz ne de göl olarak

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

kabul edilecektir. Yapılacak çalışmalarla boru hatlarının yerleştirilmesi bir mutabakat hâlinde gerçekleştirilecek ve bu süreçte ekolojik konular da dikkate alınacaktır.

Anlaşmanın en önemli sonuçlarından biri de güvenlikle ilgilidir. Buna göre kıyıdaş beş ülke dışında Hazar'da yabancı askerî varlıkların bulunması yasaklanmıştır. Bu madde özellikle Moskova ve Tahran'ın ısrarlarıyla anlaşmaya konulmuştur. Havzanın hava sahasının kullanımına ilişkin istişareler ise devam etmektedir.

Özet olarak anlaşmaya göre:

- Hazar Denizi'nde her devletin 15 deniz mili mesafeye kadar kara suları, 10 deniz mili genişliğinde de balıkçılık alanı olacaktır.
- Devletler, Hazar'ın dibinde deniz altı su altı kabloları ve ana boru hatlarını uluslararası anlaşmalarda kabul edilen düzene uygun olarak yerleştirebilecektir.
- Boru hatlarının ve deniz altı kablolarının yerleştirilmesi için güzergâhın kararlaştırılması, deniz dibi bölgesinden geçecek devletle anlaşma hâlinde gerçekleştirilecektir.
- Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkeler haricinde, bölgede yabancı askerî güçler bulunmayacaktır.
- Bölgeye kıyısı olan ülke, yapay adaları, tesisleri ve yapıları inşa etme, kullanma ve işletme hakkına sahiptir.
- Hazar Havzası ile ilgili tüm sorunlar barış yolu ile çözülmeye çalışılacaktır.¹

Ağustos 2018'de kıyıdaş devletlerin tamamı, kendi tezlerinden belirli tavizler vererek bir uzlaşmaya varmıştır. Ancak bölgedeki anlaşmazlığın uzun yıllar devam etmesinin temel aktörleri olan Rusya ve İran'ın neden bu tarihte böyle bir uzlaşmayı kabul ettiği ve bazı konularda taviz verdiği önemli bir soru olarak gündeme gelmiştir. Nihayetinde bu durum enerji ihtiyaçlarını farklı alanlardan karşılayan Rusya

ve İran'ın bölgeyi daha çok güvenlik eksenli okuduklarını ortaya koymuştur.

Hasılı uluslararası ilişkilerin ve küresel düzenin öngörülemez hâle gelmesi, Hazar beşlisinin sorunlarını kendi aralarında çözmesini etkilemiştir. Ancak Hazar'ın baskın güçleri olan Moskova ve Tahran'ın bu adımları atmasında, Azerbaycan'ın ardından Kazakistan'ın da Batı ile iş birliğini artırması önemli rol oynamıştır. Bu uzlaşıda ayrıca Batı ile birlikte Çin'in bölgeye yönelik artan ilgisi de bir diğer motivasyon olmuştur. Zira özellikle Çin'in "Bir Kuşak Bir Yol Projesi" ile Hazar'daki etkisini artırması Moskova'yı bir hayli rahatsız etmiştir.

Washington ve Nur Sultan (Astana) arasında Ocak 2018'de Kazakistan'ın Aktau ve Kurik limanlarının askerî faaliyetler yanı sıra tamamen insani yardım amaçlı da olsa kullanımına yönelik bir prensip anlaşmasına varılması, Hazar'daki uzlaşma sürecini hızlandırmıştır. Nitekim Rusya ve İran'ın bölgeye yönelik yabancı askerî bir girişim endişesinin artması, yıllarca öne sürdükleri anlaşmazlık konularının bir kısmından geri adım atmalarına yol açmıştır. Bu noktada sağlanan uzlaşma sonrası Kazakistan Dışişleri Bakanlığı, ABD'nin Hazar kıyısında askerî bir üs kurmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Buna rağmen ABD'li enerji şirketlerinin Azerbaycan ve Kazakistan'daki varlığı, bu ülkelere Tahran ve Moskova karşısında alan açmaktadır.

Hasılı Rusya ve İran, verdikleri belirli tavizlerle Hazar'daki olası yabancı bir askerî faaliyetin önüne geçmeye çalışarak bölgeye jeopolitik ve güvenlik odaklı yaklaşıklarını göstermişlerdir. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ise anlaşma ile ciddi ekonomik kazançlar elde etmeyi planlamıştır. Nitekim anlaşmanın ardından yeni projeler için çalışmalara başlanmıştır.

Uzlaşmanın üzerinden geçen iki yıl sonunda İran hariç diğer dört ülke kendi parlamentolarında anlaşmayı onaylamıştır. İran'daki çeşitli muhalif gruplar ise anlaşmanın İran'ın çıkarlarına aykırı olduğunu savunarak iktidarı eleştirmektedir.

İran'da anlaşmayla ilgili tartışmaların uzun bir süre daha devam edeceği tahmin edilmektedir.

Anlaşmanın hemen ardından Azerbaycan ve Kazakistan arasında Hazar'dan geçmek üzere bir fiberoptik kablo hattı inşası başlatılmıştır. İki ülkenin telekomünikasyon şirketlerinin öncü olduğu 400 kilometre uzunluğundaki hattın, bu ülkelerin iletişim olanaklarını çok daha iyi bir seviyeye getirmesi beklenmektedir.

İlaveten, kıyıdaş ülkeler arasındaki iş birliğini artırmak amacıyla 12 Ağustos 2019 tarihinde Türkmenistan'ın Avaza bölgesinde Hazar Ekonomi Forumu düzenlenmiştir. Bu önemli zirveye Türkiye de temsilci göndererek bölgedeki gelişmelere verdiği önemi göstermiştir. Türkiye bu anlaşma ile ikili ve çoklu ilişkiler geliştirerek süreci yönlendirebilirse hem enerji hem de ulaşım alanında orta ve uzun vadede ciddi kazançlar elde edebilir. Türkiye'den başlayarak demir ve kara yolu bağlantılarıyla sırasıyla Gürcistan, Azerbaycan ve Hazar Denizi'ne buradan da Türkmenistan/Özbekistan/Kırgızistan veya Kazakistan güzergâhlarından birini kullanarak Çin'e ulaşan Hazar geçişli Orta Koridor (Doğu-Batı) hattı oldukça önemli bir ulaşım güzergâhıdır. Tarihî İpek Yolu'nu canlandıran projede, Bakü, Aktau ve Türkmenbaşı limanları Hazar geçişinde taşımacılık için kullanılmaktadır.

Yıllık 600 milyar ABD doları tutarından fazla olan Avrupa-Çin ticaret trafiğinin %96'sı deniz yoluyla yapılırken ancak %4'ü Kuzey Koridoru olarak isimlendirilen Trans-Sibirya Demiryolu hattı üzerinden yapılmaktadır. Orta Koridor ile Avrupa ve Asya arasındaki ticaret yolu, Kuzey Koridoruna oranla daha hızlı (2.000 km daha kısa) ve daha ekonomiktir. Deniz yoluna kıyasla da ulaşım süresi (15 gün) kısalmaktadır. Bu rotanın aktif şekilde kullanımı ile birlikte hem Orta Asya ülkeleri hem de Türkiye ciddi ekonomik fırsatlar elde edecektir. Nitekim Türkiye başta olmak üzere tüm taraflar bu konuda önemli projeler geliştirmektedir.

Hazar Denizi'nde boru hatlarının inşasını düzenleyen 14. Madde ise sözleşmenin en önemli maddelerinden biridir. Önceki yıllarda boru hattı inşası için tüm tarafların onayı gerekli iken bu madde ile "sadece boru hattının geçeceği deniz tabanına sahip devletlerin rızasının alınması yeterlidir" anlayışı getirilmiştir. Böylece Trans-Hazar projesi için Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki bir anlaşma yeterli hâle gelmiş ve projenin önü açılmıştır. Ancak gerçekleştirilen projelerde Hazar'ın çevresinin korunmasına dair tüm taraflara sorumluluk yükleyen protokol ile beş devlete de örtülü olarak herhangi bir projeye itiraz etme ve veto hakkı tanınmaktadır. Bu sebeple her ne kadar yeni projelerin önü açılmış olsa da uygulamada yine ciddi zorluklarla karşılaşılabilir bir durum oluşmuştur.

Herşeye rağmen Hazar uzlaşısı ile Türkmenistan, Azerbaycan, Türkiye ve Avrupa Birliği için önemli kazanımlar getirebilecek Trans-Hazar projesinin önü açılmıştır. Nitekim Kazakistan da uzun yıllardır kendi kıyısındaki Tengiz ve yeni keşfedilen Kaşagan petrol sahalarını Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına bağlamayı düşünmektedir. Sağlanan uzlaşının ardından bu projenin gerçekleştirilmesi de daha olası bir hâle gelmiştir.

Anlaşmadan sonra Rusya, kendisi için risk olarak gördüğü Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin gerçekleşebileceğini görmüş ve Aşkabat yönetimini bu projeden vazgeçirmeye yönelik bazı adımlar atmıştır. Bu çerçevede de 2019 yılı ile birlikte daha fazla Türkmen gazını daha iyi fiyata almaya başlamıştır. Ancak dünyanın dördüncü büyük doğal gaz rezervine sahip Türkmenistan'ın Rusya'nın alabileceğinden çok daha fazla doğal gazı olduğu muhakkaktır.

Sonuç olarak varılan uzlaşının bölgedeki iş birliği, ekonomik projelerin hayata geçirilmesi, çevrenin korunması gibi konularda oldukça önemli sonuçları olduğu açıktır. Özellikle Türkmen ve Kazak enerji kaynaklarının Hazar

üzerinden Azerbaycan ve Türkiye'ye aktarılması adına olumlu bir süreç yaşansa da bölgeyle ilgili hâlâ müzakere edilmeyen ve kesinleşmeyen pek çok konu mevcuttur. Bu sebeple Ağustos

2018'de varılan Hazar uzlaşısı değerli bir iş birliği olarak nitelendirilebilir ancak "Asrın Anlaşması" gibi bir söylemin kullanılabilmesi şu an için çok erkendir.

Sonnotlar

- ¹ Aliia Raimbekova, "5 Ülke Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konusunda Anlaştı", Anadolu Ajansı, 12.08.2018.